

Педагогічний музей України

Педагогічні републікації

Випуск 5

*Присвячується 100-річчю від дня народження
Василя Олександровича Сухомлинського*

Василь Сухомлинський

Афоризми

Київ
2018

УДК 821.161.1; 82-9

С91

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою
Педагогічного музею України
(протокол № 6 від 26 червня 2018 р.)*

Укладач: Міхно О. П., канд. пед. наук, старший дослідник, директор Педагогічного музею України
Науковий консультант Сухомлинська О. В., д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України
Відповідальний за випуск Гаїдей В. О., канд. фіз.-мат. наук, доцент, провідний науковий співробітник Педагогічного музею України

Василь Сухомлинський. Афоризми / Педагогічний музей України; [укладач О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. — Київ : ПМУ, 2018. — 104 с. — (Сер. «Педагогічні републікації» ; вип. 5).

ISBN 978-617-7721-05-4

П'ятий випуск серії «Педагогічні републікації» містить афоризми Василя Сухомлинського, відібрані з науково-педагогічних праць ученого.

Видання присвячено 100-річчю від дня народження видатного педагога і адресовано вчителям, ученим, аспірантам, докторантам, музейним та бібліотечним працівникам та найширшому загалу читачів, усім, хто цікавиться педагогічною спадщиною В. Сухомлинського.

УДК 821.161.1; 82-9

ISBN 978-617-7721-05-4 ©Педагогічний музей України

Від укладача

У вересні 2018 р. відзначатиметься 100-річчя від дня народження Василя Сухомлинського (1918—1970). Ця знаменна дата Рішенням 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО включена до Календаря пам'ятних дат, що відзначатимуться у 2018 р. на рівні ЮНЕСКО.

100-річний ювілей В. Сухомлинського широко відзначається по всій Україні: проводяться науково-практичні конференції, круглі столи, педагогічні читання, семінари тощо. Педагогічний музей України на відзначення 100-річчя В. Сухомлинського підготував унікальне видання афоризмів педагога, яке Ви, шановний читачу, тримаєте в руках.

Афоризмами прийнято називати короткі, глибокі за змістом і закінчені в смисловому плані судження, що належать певному автору. Ці судження вкладені в образну форму, що легко запам'ятовується.

Афористика — наука про життя, афоризми можуть вказати людині життєвий шлях, втішити в горі, мобілізувати на боротьбу з труднощами. Виховна роль афоризмів незаперечна: вони розширюють світ духовних запитів людей і фор-

мують їх моральні переконання. Ще Геродот наголошував, що «з давніх-давен є у людей мудрі і прекрасні вислови; від них слід нам повчатися». І це повчання відбувається не механічно: афоризми через свою структурну особливість — лаконічність — спонукають читача до власного роздумування, будучи своєрідним каталізатором думки, прискорювачем процесу виникнення асоціацій і ідей. Гранична економія слів, глибина семантики, яскрава образність роблять афоризми стилістичними шедеврами.

Ще одна причина підвищення інтересу до афористики полягає в тому, що через свою універсальність афоризми однаково близькі як до науки, так і до мистецтва, у них органічно взаємодіють принципи наукової і художньої творчості. Виразність і образність зближують афоризми з художньою літературою, а синтез думок, встановлення зв'язку між явищами, точність і лаконізм ріднять їх з наукою.

Тематика афористики сфокусована на людині з її складним духовним світом і невпинними ідейними пошуками. Усьому світу відомий афоризм давньогрецького мислителя Протагора (V ст. до н. е.): «Людина — мірило всіх речей», і в усі часи афористика найчастіше варіює «вічні питання», найважливіші для людини, — про істину і справедливість, про державний устрій, про війну

і мир, про працю, про щастя і нещастя, про життя і смерть, про швидкоплинний час, про вдосконалення людини тощо. Через це новизна думок для афоризмів не є відмінною рисою.

Щодо афоризмів Василя Сухомлинського, то з огляду на тематику його науково-педагогічних праць, зрозуміло, що переважно афоризми педагога стосуються теми виховання, навчання, людських почуттів і переживань.

На перший погляд, у вміщених у виданні афоризмах немає нічого принципово нового. Але саме це й важливо, адже тематика афоризмів здавна концентрується навколо вічних проблем і питань, які хвилюють людину, і це, власне (маємо на увазі морально-етичну тематику), один із критеріїв належності висловлювання до категорії «афоризм».

Афоризми В. Сухомлинського вписані в контекст його розповідей про власний педагогічний досвід і є ніби своєрідним концентрованим підсумком роздумів педагога про шляхи, можливості, напрями виховання у описаних ним життєвих ситуаціях. Це з одного боку. А з іншого — цілком очевидно, що ці висловлювання, хоч і зумовлені конкретними життєвими обставинами, усе ж є універсальними і стосуються практично кожної людини, кожного педагога, кожного учня, кожного батька й матері. Всього у виданні

представлено близько 500 афоризмів видатного педагога, об'єднаних у рубрики «Вчитель», «Виховання», «Батьки. Сім'я», «Жінка. Мати», «Школа» та ін.

Щодо мудрих думок В. Сухомлинського, то порівняно з афоризмами, це більш розгорнуті висловлювання. Їх, звісно, набагато більше, ніж афоризмів. У творах В. Сухомлинського їх безліч. Нами, зокрема, в окремий розділ видання виділено 55 мудрих думок під рубрикою «Трохи розлогіше»

Висловлюємо щирю вдячність за високофахову консультацію головному науковому співробітнику Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, доктору педагогічних наук, академіку НАПН України О. В. Сухомлинській

Олександр Міхно,
директор Педагогічного музею України,
кандидат педагогічних наук

Зауваження та пропозиції просимо надсилати на адресу:

Педагогічний музей України,
вул. Володимирська, 57,
м. Київ, 01030
email: pedmuz@gmail.com

Афоризми

Що було головним
у моєму житті?
Без вагань відповідаю:
любов до дітей
Василь Сухомлинський

Вчитель

Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що сам був дитиною.

Педагог без любові до дитини — це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору.

Допоможіть дитині добитися успіху і тільки тоді оцінюйте знання.

Справжнього вчителя можна уявити собі тільки в постійному вдосконаленні.

Учитель для маленької дитини — живе втілення справедливості.

Нема в світі гуманніших професій, ніж професія лікаря і педагога.

Учитель готується до хорошого уроку все життя.

Працю вчителя ні з чим не можна ні порівняти, ні зіставити.

Навряд чи є інші професії, крім професій педагога й лікаря, які вимагали б стільки сердечності.

Доброта педагога — це передусім велике почуття відповідальності за нинішнє і майбутнє дитини.

Бути річкою, в якій зливається гаряче серце й холодний розум — одна з вічних гілок педагогічної майстерності.

Бути хорошим вчителем можна лише будучи хорошим вихователем.

Головне, що визначає ефективність слова вчителя, — його чесність.

Учительська професія — це людинознавство.

Наша [вчительська] робота — це робота серця й нервів.

Гарні педагоги починаються за шкільною партою.

Від педагога залежить, чим стане серце дитини — ніжною квіткою чи засушеною корою.

Запозичення педагогічного досвіду
це — творчість.

Удосконалення педагогічної майстер-
ності — це передусім самоосвіта.

Найстрашніша небезпека для вчите-
ля — інтелектуально вичерпати себе.

Брак вільного часу в педагога —
справжнє лихо школи.

Стає майстром педагогічної праці зви-
чайно той, хто відчув себе дослідником.

Вихователь перестає бути виховате-
лем, якщо школяра-пустуна вважає сво-
їм супротивником і немовби вступає з
ним у двобій.

Особистість учителя — наріжний камінь виховання.

Урок — це дзеркало загальної і педагогічної культури вчителя.

Мудрість влади педагога — це передусім його здатність усе розуміти.

Основа будь-яких взаємовідносин — це праця, активна діяльність, творчість.

Величезною мірою педагогічна мудрість залежить від того, наскільки вміло ми володіємо своїми почуттями.

Справжнє виховання не там, де педагог з вершин спускається на землю, а там, де він піднімається до тонких істин світу дитинства.

Уміння уникнути конфлікту — одна з рис, які самою суттю своєю становлять педагогічну мудрість учителя.

Уміння дати дитині подумати — одна з найтонших якостей педагога.

Будь-яка творчість не терпить шаблону.

Найголовніше для вчителя — насамперед бачити дитяче горе, сум, страждання.

Майстерність того, хто вчить, — це іскра, що запалює вогник нахилу, пробуджує натхнення.

Мислити перед учнями — важлива умова гармонійного розвитку мислення підлітків.

Найвища майстерність педагога — це вміння спрямувати духовні сили дитини на творення радості для інших людей.

Шаблон і трафарет взагалі неприпустимі в школі, а щодо підлітків — згубні.

Дитина. ДИТИНСТВО

Кожна, буквально кожна без винятку дитина — це цілий світ.

Діти за самою природою своєю — оптимісти.

Душа дитини не має бути холодним сховищем істин.

Джерела здібностей і обдарувань дітей — на кінчиках їхніх пальців.

У дітей свої, дитячі, критерії краси, у них навіть свій вимір часу: в дитинстві день здається роком, а рік — вічністю.

Немає нічого потрібнішого, кориснішого і цікавішого, ніж розмова про дитину.

Дитина має безмежну здатність віддавати своє серце іншій людині.

Немає в дитині нічого такого, що вимагало б від педагога жорстокості.

Дитинство — це насамперед емоційне пізнання навколишнього світу.

Що означає знати дитину? Це передусім мати уявлення про її здоров'я.

Без знання здоров'я дитини неможливе правильне виховання.

Дитинство — щоденне відкриття світу.

Дитина щаслива тільки тоді, коли вона вірить.

Світ дитини — це насамперед природа.

Дитина не може жити без сміху.

Коли діти сміються, не можна сердитись. Непотрібний і недоречний сміх треба присоромити гумором.

Дитинство, дитячий світ — це світ особливий.

В дитячий світ не можна механічно переносити уявлення, принципи, закономірності відносин із світу дорослих.

Діти не можуть жити без радості.

Чутливість, вразливість душі формується в дитинстві.

Чутливість до радощів і горя виховується тільки в дитинстві.

Прогаяне в дитинстві ніколи не відшкодувати в юності і тим більше в зрілому віці.

У дитинстві закладається людський корінь.

Маленькі діти розкривають свою душу у вчинках.

Чим менша дитина, тим легше пробудити у неї добрі почуття.

Надмірна жалісливість не пом'якшує, а озлоблює серце дитини

Отроцтво. Юність

Дитина пізнає світ дивуючись, підліток — сумніваючись, одухотворяючись, юнак — утверджуючись.

Якщо в роки отроцтва учень не зустрів мудрого наставника розумової праці, він ніколи не навчиться посправжньому мислити.

Дуже важливою закономірністю виховання є те, щоб рівень домагань у ранній юності — на самій її зорі — був значно вищий, ніж у роки отроцтва.

Дорослість не повинна приходити до людини несподівано.

Вступ у роки отроцтва — ніби друге народження людини.

Уважний погляд в людину — так можна окреслити особливості пізнання в роки отрочтва.

У молодшому віці вчитель для дитини — відкривач світу речей і явищ, в отрочтві — відкривач світу ідей.

В отрочтві починається особливо гостре, яскраве пізнання світу серцем.

В юності людина впевнено сидить у сідлі, якщо в роки отрочтва їй не забороняли доторкнутися до гарячої шиї коня.

Отрочтво і юність — пора морального, ідейного, громадянського самоутвердження.

Мужню юність треба кувати в дитинстві і особливо — в отрочтві.

Виховання

Виховання дітей — це віддання особливих сил — сил духовних.

У вихованні органічно зливається суспільне й інтимне. У цьому злитті й полягає гармонія щастя.

Одна з граней педагогічної мудрості полягає в тому, щоб учити людину і говорити, і мовчати.

Впливати на почуття — це єдина сила, здатна пробудити совість

Навчати відчувати — це найтяжче, що є у вихованні.

Сила і можливості виховання невичерпні.

Виховання — це насамперед людинознавство.

Виховання — це постійне духовне збагачення дитини.

Виховання ласкою — це утвердження самоповаги.

Дитина повинна відчувати, що в кожній людині є серце, яке треба берегти.

Патріотизм починається з колиски.

Патріотизм починається з любові до людини.

Виховання — це передусім жива, допитлива, шукаюча думка.

Виховання неможливе без краси, мистецтва.

Виховувати — це означає змушувати людину думати про саму себе.

Здібності виховуються тільки здібностями, нахили — нахилами, покликання — покликанням.

Виховання лише тоді стає реальною силою, коли воно ґрунтується на вірі в дитину.

Виховання починається там, де знання переходять, переростають у переконання.

Самоповага — це мати самовиховання.

Виховання — це піднесення людини, постійне і копітке, великотрудне і радісне.

Справжнє виховання — це творення щастя в душі іншої людини.

Патріотизм — це сплав почуттів і думки.

Справжнє виховання починається там, де є єдність виховання і самовиховання.

Виховувати самого себе — це означає уміти переживати докори сумління.

Прагнення до ідеалу — це перший поштовх, стимул до самовиховання.

Життя само по собі, стихійно, не може виховувати.

Віра в силу виховання — це передусім невсипуща праця, творчість.

Свята святих виховання — виховання громадянських почуттів.

Вчити дитину мислити — це насамперед враховувати індивідуальні риси вихованця.

Там, де порушується гармонія відповідальності й свободи, починається хаос, недисциплінованість, сваволя.

Громадянське починає входити в духовне життя людини тоді, коли вона, виховуючи інших, виховує і себе.

Громадянськість — це пристрасть людського серця.

Глухий до інших людей — залишається глухим до самого себе.

Емоційне сприймання — це взагалі азбука всякого виховання.

Емоційно насичені вчинки — це віконця, через які дітям відкривається світ ідей.

Справжнє виховання освічених людей — це передусім пізнання людини.

Поведінка не диктується вказівками, настановами, а впливає з внутрішніх спонукань людини і взаємовідносин між особистостями.

У своїх задатках, можливостях, здібностях, нахилах людина безмежна і у виявленні цієї безмежності — неповторна.

Треба вчити молодь жити, а це означає передусім вчити ніколи не бути спокійним.

Не можна ніколи забувати, що через вас, вихователя, маленька людина, перед якою тільки відкривається світ, пізнає людину.

Ввести дитину в складний світ людських стосунків — одне з найважливіших завдань виховання.

Виховання дітей, підлітків — як і дорослих — здійснюється тільки тоді, коли є самовиховання.

Учити відчувати — це найважливіше у вихованні.

У колективі людина виявляє себе в ставленні до інших людей і до самої себе.

Підлітковий вік — пора самовиховання.

Найтоншими засобами впливу на юну душу є слово і краса.

Безпристрасність — поганий вихователь

Самовиховання — це людська гідність у дії.

Ідеї не можна уявити без пристрастей.

Без моральної орієнтації на ідеал неможливе виховання підлітків.

Світогляд — це особисте ставлення людини до істин, закономірностей, фактів, явищ, правил, узагальнень, ідей.

Учити дитину бачити і відчувати людей — це одна й найскладніших речей у важкій справі виховання людини.

Світоглядні переконання стають духовним надбанням особистості тоді, коли думка полонить серце, пробуджує почуття.

Усе, що дає дитині естетичну насолоду, радість, задоволення, має чудодійну виховну силу.

З шибеників виростають справжні герої.

Навчання. Знання. Пізнання

Навчання — це насамперед людські відносини.

Уміння слухати дитину — велике педагогічне мистецтво.

Щоб примусити дитину мислити, вмійте примусити її дивуватися.

Дитячий малюнок є необхідною сходинкою на шляху до логічного пізнання.

Найважливіша риса розумового розвитку — спостережливість.

Урок — це передусім конкретні діти.

Розум — це раніше за все цікавість.

Педагогіка повинна стати наукою для всіх — і для вчителів, і для батьків.

Передавати учням ідеї — це передусім означає бути одноступенем вихованців.

Передавати ставлення до знань значно важче, ніж викладати самі знання.

Навколишня дійсність — перше і найважливіше джерело знань.

Я раджу всім учителям: бережіть вогник допитливості.

Без твердого психологічного ґрунту
нема педагогічної культури.

Учень міцно засвоює лише тоді, коли
він думає.

Знання лише тоді й живуть, коли роз-
виваються й поглиблюються.

Зрозуміти — це ще не означає знати.

Щоб були тверді знання, необхідне
осмислювання.

Оцінка — це один з найтонших ін-
струментів виховання.

Найбільше бійтеся цього оде-
рев'яніння душі — байдужості.

Ніщо так не пригнічує дитину, як усвідомлення безперспективності.

Без взаємодії людини з природою неможливий розумовий розвиток.

Спостереження — мати осмислювання й запам'ятовування знань.

Спостереження — найважливіше джерело енергії розуму.

Література — це людинознавство і водночас один з найтонших засобів самопізнання, самовиховання, самоутвердження.

Наочність — стежка пізнання.

Природа — колиска дитячої думки.

Першим джерелом прекрасного є природа.

Природа — невичерпне джерело думки, школа розвитку розумових здібностей.

Почуття оптимізму є цілющим струмом, який живить річку думки.

Поки людина не відчула в собі мислителя, вона не може по-справжньому пережити гордість за те, що вона людина.

Переживання краси природи, людини, людських стосунків — могутнє спонукання думки.

Я не вірю в успіх покарання, в якому є хоч краплина приниження людської гідності.

Фізичні покарання є насильством не тільки над тілом, але й над духом людини.

Оцінка повинна бути винагородою за працелюбство, а не покаранням за лінощі і недбальство.

Навчання може стати для дітей цікавою, захоплюючою справою, якщо воно осяяне яскравим світлом думки, почуттів, творчості, краси, гри.

Всебічний розвиток особистості — це створення індивідуального людського багатства.

Здивування — це надійна стежка мислення.

Мислення — це найскладніша праця.

Моральне благородство — річ незрівнянно дорожча, ніж п'ятірка за контрольну з арифметики.

Пізнання світу не зводиться лише до засвоєння знань.

Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати й спостерігати.

Через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість — вірний шлях до серця дитини.

Відповіді на запитання дітей, бесіди про навколишній світ — це перша школа мислення.

Дитина за своєю природою — допитливий дослідник, відкривач світу.

Найбільша людська радість — радість пізнання.

Діти розуміють ідею лише тоді, коли її втілено в яскраві образи.

Майстерність рук — це матеріальне втілення допитливого розуму, кмітливості, творчої уяви.

Допитливість, любов до пізнання — це вічні й невикорінні людські потреби.

Радість пізнання дається людині тільки тоді, коли вона пізнає незрівнянно більше, ніж вимагається знати.

Життя все більше вимагає постійного оновлення знань.

Школа

Школа — це духовна колиска народу.

Школа — світ душевних доторкань.

У школі не повинно бути пустослів'я і пустомельства.

Школа і страх — поняття такі ж не-сумісні, як краса і потворність.

Школа — це насамперед учитель.

Повага до себе — емоційний стан, який має бути загальним, всеосяжним духом школи.

У кожної школи повинно бути своє обличчя.

Школа — це світ людських стикань.

Одне з найважливіших завдань школи — навчити користуватися знаннями.

Завдання школи полягає в тому, щоб знайти в кожній людині джерело її творчих здібностей.

Поважне завдання школи — виховати людину з допитливою, творчою, дослідницькою думкою.

Праця

Радість праці — це самовираження в праці.

Улюблена праця — це корінь людини.

Праця в ім'я створення краси ушляхетнює юне серце, запобігає байдужості.

Тільки подолання труднощів, тільки радість досягнення мети в праці відкриває людині очі на саму себе.

Радість праці — могутня виховна сила.

У праці розкривається багатство людських взаємин.

Праця — поняття невичерпне, тому що воно — людське.

Залишай себе в праці — і ти будеш щасливим.

Завтра — найнебезпечніший ворог працьовитості.

Єдність, досягнута працею, — найміцніша єдність.

Людина як особистість розкривається в тому, що вона створює.

Тільки в праці кожен з нас виражає себе як людина, як особистість, як співвітчизник.

Щастя можна досягнути, здобути, вистраждати, завоювати тільки працею.

Якби не було мрії, праця втратила б свою привабливість. У мрії — краса праці.

Основа будь-яких взаємовідносин — це праця, активна діяльність, творчість.

Право на критику набувається працею, лише працею.

Жінка. Мати

Найсвятіше і найпрекрасніше в людському житті — це мати.

Поважати жінку — значить поважати життя.

Твоє ставлення до жінки — це дзеркало твоєї моральності.

Найбільше в світі людське горе — материнське горе.

З того часу, як жінка стає матір'ю, її почуття набувають високого, нікому, крім неї, не доступного змісту.

Найвище втілення людської краси — це жінка.

В дівчинці, дівчині, жінці найяскравіше втілена людська краса, бо вона — творець нового життя, нової людини.

Найважча в світі праця — то праця матері, і найважча, й найвиснажливіша, й найпочесніша.

Краса. Естетика. Творчість

Зло і справжня краса несумісні.

Краса — це глибоко людське.

Діти мусять жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії. творчості.

Краса — могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості.

Щоб дитина стала розумною, кмітливою, треба в ранньому дитинстві дати їй щастя художнього бачення світу.

Краса природи — це могутнє джерело енергії думки.

Естетична потреба ніколи не повинна задовольнятися до перенасичення.

Малювання допомагає розвивати естетичне бачення світу.

Краса створюється тільки красою, людина твориться тільки людиною.

Світ входить до свідомості людини через образи.

Переживання почуття насолоди від прекрасного — перше спонукання до творчості.

Творчості треба навчати.

Краса облагороджує людину лише тоді, коли вона працює, створюючи красу.

Творчість — це діяльність, в якій розкривається духовний світ особистості, своєрідний магніт, що притягує людину до людини.

Поетична творчість починається з бачення краси.

Поетична творчість — найвища сходинка мовної культури, а мовна культура виражає саму сутність культури людської.

Творчість — це незримі ниточки, які об'єднують серця.

Творчість є діяльністю, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі.

Людина. Почуття. Одвічні цінності

Життя незрівнянно багатше за будь-які плани і задуми

Відчуття і розуміння горя близької людини розвиває моральну зрілість, благородство, людяність.

В житті було б значно менше горя, якби всі ми уміли бачити його в очах, в тому, як людина іде, як дише, як дивиться на світ.

Людина смертна, ми відходимо в небуття, але людина разом з тим і безсмертна: твоє безсмертя в тому, що ти зумієш створити для людей.

Люди завжди певним чином ставляться один до одного, в їхніх взаємовідносинах живуть моральні ідеї.

Відчувати людину — насамперед розуміти мотиви її вчинків.

Віра в людину — найдорожче для мене.

Людське життя — це творення духу людського.

Немає в світі нічого складнішого і багатшого, ніж людська особистість.

Немає діла важливішого, ніж жива людина.

Людиною треба стати.

Людина залишає себе насамперед у людині.

Пізнання життя починається з пізнання людини.

Кожна людина — це цілий світ думок, почуттів, переживань.

Людина — найвища цінність серед усіх цінностей світу.

Справжня людина — той, хто відповідає і за іншу людину.

Тільки той може стати справжньою людиною, хто дивиться вперед, знає, що йому треба зробити за своє життя.

Людина не може жити без людини.

Ніщо не може замінити найважчої втрати — втрати людини.

Тільки віра в людину пробуджує людську гідність.

У світі є єдиний вимір багатства, краси, величі — людина.

Твоє безсмертя в тому, що ти зумієш створити для людей.

Почуття — це плоть і кров моральної переконаності, принциповості, сили духу.

Людина була й завжди залишиться дітям природи.

Байдужість — це душевна сліпота.

Бути здоровим — відчувати радощі життя, найважливішою з яких є спілкування з людиною.

Суворість до себе народжується тоді, коли людина засоромилася.

Сором — це здатність совісливо дивуватися.

Переживаючи почуття сорому, людина робить крок на шляху розвитку своєї моральної свідомості.

Душевні хвилювання, що супроводять сором, рівносильні переживанню покарання.

Могутня виховна сила сорому полягає в тому, що він не знеособлює людину, а ніби загострює кращі риси особистості.

Людина, що пережила почуття сорому, тягнеться до вас всіма силами душі, вона переживає гостру потребу в людині.

Засоромити людину — значить дати можливість їй самій щось зважити, продумати, розібратися у власній поведінці.

Людина не може виробити своє власне Я інакше, як через ставлення до інших людей, у процесі спілкування з ними.

Жалість до себе — це душевний стан, який я без перебільшення називаю невичерпним джерелом егоїзму.

Жорстокість — це слабкість, помножена на підлість.

Щастя — це передусім оптимізм.

Добро тільки тоді добро, коли воно для людей.

Доброта повинна стати звичкою.

Справжня доброта — це справедливість.

Тільки добрі можуть бути мужніми, безстрашними, незламними.

Найстрашніше в житті — це скалічене, понівечене серце.

Справжня гуманність означає передусім справедливість як поєднання поваги з вимогливістю.

Найогидніший вчинок — зрада.

Величезною моральною силою, що ушляхетнює дітей, є творіння добра для людей.

Мабуть, смисл життя в тому, щоб не пройти по землі непомітним.

Альфа і омега моєї педагогічної віри — це глибока віра в те, що людина така, яким є її уявлення про щастя.

Жалість до себе живиться помилковою думкою про власну непогрішність.

Моральність.

Моральна культура

Морально красиві люди — це передусім щасливі люди.

Найогидніше, наймерзенніше в житті людини — це моральна неохайність.

Відсутність переконань — показник моральної безликості людини.

Гаряча кров моральності — переконаність.

Мовна культура людини — це дзеркало її духовної культури.

Вчинки, що вчать жити серед людей,—
це фундамент моральної культури.

Твої вчинки виявляють рівень твоєї
моральної культури.

Найвище щастя і радість людська —
спілкування з людьми.

Речі існують для того, щоб служити
людині, а не поневолювати її.

Речі і блага — втілення праці, тому за
ставленням до речей судять про твоє
ставлення до людини.

Людина тому й називається homo
sapiens, що думкою своєю вона влада-
рює над будь-якими можливими в її жит-
ті поривами, прагненнями, бажаннями.

Владарюючи над своїми потребами і пристрастями, ти підносиш свою духовну суть.

У справжньої людини сила духу панує над фізичними силами.

Почуття

Почуття — найвірніший страж совісті.

Почуття — це кров, плоть і серце моральної переконаності, принциповості, сили духу.

Людська культура найтонше виражається в культурі почуттів.

Крик — вірна ознака відсутності культури людських стосунків.

Усамітнення — не самотність. Це початок самовиховання думок, почуттів, переконань, поглядів.

Сила людської волі безмежна.

Голос совісті — це єдність думки і почуття

Почуття оптимізму є цілющим струмом, який живить річку думки.

Добрі почуття, емоційна культура — це осереддя людяності.

Співчуття — це одна з найтонших сфер пізнання, пізнання думками і серцем.

Гідність — це мудра влада тримати себе в руках.

Добрі почуття — перший сторож совісті.

Майстерність безмежна.

Немає доблеснішої перемоги, ніж перемога над власними слабостями.

Віддача духовного багатства — тільки це і є здобування духовного багатства.

Совість — це головний рушій самовиховання.

Ідея робить людину мужньою і безстрашною.

Знаннями володіють, переконаннями — дорожать.

Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбство — джерело жорстокості.

Переконання — це биття серця і осяяння розуму.

Знання стають переконаннями через ідеї.

Пристрасть — це інтелектуальний, емоційний і вольовий прояв таланту, обдарування.

Покликання — це найголовніша підвалина особистого щастя.

Лінощі душі — це байдужість до людини.

Обов'язок — це внутрішній суддя людини, найважливіший стимул сумління.

Радість повинна бути мудрою.

Безсоромність породжується обіцянками, які не виконуються.

Немає нічого небезпечнішого, ніж байдужість до самого себе.

Самотність старості — найстрашніше горе людини.

Якщо є байдужість — немає справжньої особистості.

Людині властиве бажання бути привабливою.

Воля — це глибина, на якій тримається човен людської гідності.

Сила духу робить людину непере-
можною.

Сила волі перетворює іскру фізич-
них сил у могутнє полум'я.

Сумління — це емоційний вартовий
переконань.

Байдужість — це найбільше зло.

Покликання — не якась абстрактна
сила поза людиною. Це сама людина, її
внутрішні духовні сили. Її здатність ба-
чити, розуміти, виховувати себе.

Є три речі, які треба утверджувати в
душах майбутніх чоловіків: обов'язок
чоловіка, відповідальність чоловіка, гід-
ність чоловіка.

Людське спілкування — це надзвичайно широке, багатогранне задоволення потреби людини в людині.

Тільки безмежно добра людина уміє по-справжньому ненавидіти зло й боротися проти нього.

Уміти керувати своїми бажаннями — елементарне правило, перший рядок першої сторінки букваря моральної поведінки.

Прагнення до ідеалу і віра в ідеал є серцевиною духовного життя людини в юнацькі роки.

У крикові діти відчують розгубленість і безсилля того, хто кричить.

Жорсткий і бездушний не може бути ні сміливим, ні сильним, ні безстрашним, ні чесним, ні примиреним до зла.

Доброта твориться людиною в людині і людиною в самій собі.

Співпереживання — найсильніший стимул, що спонукає до благородних вчинків.

Здатність правильно сміятися — показник морального здоров'я колективу та особистості.

Гумор — це глибинне життя повноводної річки, це внутрішня гра розуму й почуттів.

Покликання — не якась абстрактна сила поза людиною.

Чутливість до гумору немислима без розвиненої, чутливої совісті.

Що може бути аморальніше за придушення в людині почуття власної гідності.

Людська байдужість — небезпечна і огидна, дитяча байдужість — страшна.

Грубість піднімає з тайників людської душі низькі інстинкти.

Доброта не може бути знеособленою.

Жорстокість ніколи не була властива людській природі.

Цікавішого, ніж людина, нічого в світі немає.

Скнарість — егоїстична боязнь віддати частинку своєї душі іншій людині.

Жадібність породжує людиноненависництво, безсердечність.

Людські вчинки виявляються в діяльності і в слові, навіть у погляді.

Сором сильніший за найсуворіше покарання збоку, тому що це покарання власної совісті власною совістю.

Сором — могутня протиотрута від огидного й мерзенного.

Почуття сорому — дитя свідомості.

Радість успіху — це могутня емоційна сила

Сміх — радісний подив, радісне здивування.

Маленька людина, яка, усміхаючись співчуває й жаліє, ніколи не буде насміхатись над людиною, висміювати її тоді, коли треба допомогти.

Сміх як виховний засіб посідає серед інших виховних засобів особливе місце.

Уміє сміятися по-людському той, хто по справжньому любить людей.

Сміх — зворотна сторона мислення.

Сміх — один з каналів пізнання, одна з точок зору, з якої перед людиною відкривається світ в його різноманітності.

Дружба

Дружба — це школа виховання готовності до любові.

Дружба — це школа виховання людських почуттів.

Любов без дружби дрібна.

У дружбі віддавай сили своєї душі іншій людині і від цього сам ставай кращим.

Дружба — це моральне збагачення людини.

Дружба — це насамперед віра в людину.

Дружба вчить віддано любити і мужньо ненавидіти.

Дружба дає нам пильність до добра і зла.

Не вміючи дружити — ти обкрадаєш себе.

Дружба — це школа виховання благородних почуттів.

Вірність дружбі, відданість другу спонукає дітей, підлітків, юнаків до самовідданих вчинків.

Любов. Кохання

Справжня любов народжується тільки в серці, що пережило турботу про долю іншої людини.

Любити — означає відчувати величезну відповідальність за людину.

Справжня любов мовчазна.

Турбота про старих — це найзворушливіша любов до людини.

Любов — це переддень материнства і батьківства.

Любов — це відданість людини людині.

Справжня любов — справжня краса людини.

Любов — це квіти моральності.

Щастя любові — у великій відповідальності за людину.

Кохання — це найсуворіший екзамен людяності.

Розум і воля мають бути в цій сфері духовного життя особливо пильними стражами почуття — статевого потягу.

Кохання — це передусім відповідальність за долю тієї людини, яку ти покохав.

Кохати — це насамперед віддавати.

Перед тим, як покохати в дівчині жінку, в юнакові — чоловіка, покохай у ній, у ньому справжню людину.

Людська любов — наймогутніша сила виховання.

Музика

Музика є могутнім засобом самовиховання.

Музичне виховання — це не виховання музиканта, а перш за все виховання людини.

Музика — могутнє джерело думки.

Музика вводить дитину в світ добра.

Музика — це мова почуттів, переживань, найтонших відтінків настрою.

Музика є незамінним засобом впливу на юну душу.

Музичний образ — могутня сила, яка впливає на серце.

Музичне виховання — це не виховання музиканта, а виховання гармонійної людини.

Музична мелодія виховує душу, олюднює почуття.

У музиці, як і в слові, виражається справді людське.

Дитинство так само неможливе без музики, як неможливе без гри, без казки.

Тільки пісня може розкрити красу душі народу.

Пісня утверджує поетичне бачення світу.

Краса музики — могутнє джерело думки.

Музика — могутній засіб виховання серця, пробудження добрих, людських почуттів, засіб самовиховання.

Слово

Слово — наш найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не заміниш.

Життя слова — це царство думки

Слово — найтонший і найгостріший інструмент, яким ми, вчителі, повинні вміло доторкатися до сердець наших вихованців.

У слові акумулюються відносини між людьми, слово виявляє ідею, а ідея — стовповий корінь виховання.

Коли слово хвилює дитину своєю неповторною красою, воно назавжди запам'ятовується.

Убогість слова — це убогість думки.

Краса слова найяскравіше втілена в поезії.

Слово обертається найнесподіванішими вчинками навіть тоді, коли його немає, а є мовчання.

Виховання словом — найяскравіше і найважче з усього, що є в педагогіці.

Казка. Книга

Казка — це активна естетична творчість, яка захоплює всі сфери духовного життя дитини — її розум, почуття, уяву, волю.

Не позбавляйте дитину щастя побачити світ, відбитий у чарівному дзеркалі казки.

Казка — це колиска думки.

Казка — це зернина, в якій проростає паросток емоційних станів і ситуацій.

Казкові образи — перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного.

З книги починається самовиховання,
індивідуальне духовне життя.

Книга — одне з найважливіших дже-
рел радості мислення, людської гідності.

З книжки починається самовихо-
вання.

Батьки. Сім'я

Батьківство і материнство — це друге народження людини.

Ми, батьки, виховуємо дітей передусім красою своїх взаємин.

У дитині своїй ми повторюємо самих себе.

Батьківська влада — це не тільки право, а й мистецтво.

Сенс життя в тому, щоб повторити себе в новій людині.

Якщо ви батько — ви двічі громадянин.

До материнського і батьківського обов'язку людину треба готувати, ма-
буть, чи не з колиски.

Виховуючи свою дитину, ти вихову-
єш сам себе, утверджуєш свою людську
гідність.

Людину ми творимо любов'ю — лю-
бов'ю батька до матері.

Дитину виховує насамперед глибо-
кий взаємний інтерес матері і батька, їх
тонка чуйність одне до одного.

Жити у шлюбі — це не стільки черпа-
ти воду з криниці щастя, скільки відкри-
вати нові джерела.

Маленька крапелька обману і лицемірства, котра впала від ваших рук до ніг вашої дитини, перетворюється на велику калюжу брехні і підлості.

Будь-якого працівника — від сторожа до міністра — можна замінити іншим. Гарного батька замінити таким же гарним батьком неможливо.

У шлюбі на жодну хвилину не припиняється взаємне виховання і самовиховання.

Вища педагогічна мудрість — бачити в маленьких дітях завтрашніх батьків і матерів.

**Трохи
розлогіше
(мудрі
думки)**

Милосердя до всього живого —
один з найважливіших елементів
моральної культури, одна із
стежок, що ведуть до вершини,
ім'я якій — сумління.

Василь Сухомлинський

Тільки той може стати справжньою людиною, хто дивиться вперед, знає, що йому треба зробити за своє життя.

Людина — найкраще створіння на землі, тому речі повинні лише підкреслювати її красу, підпорядковуватися їй.

Людина залишає себе насамперед у людині. У цьому наше безсмертя. У цьому найвище щастя і сенс життя.

Немає більшої сили, здатної вплинути на дитячу душу, ніж захоплення людиною, подив перед моральною красою і величчю.

І немає більшої радості для людини, що відчуває наближення присмерку свого життя, ніж радість, джерело якої — любов і вдячність дітей...

У людині її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона — істота суспільна.

Краса думки, краса мислення розкривається перед людиною як радість людського буття тільки тоді, коли вона пізнає розкіш людського спілкування.

Той, хто перестає бути самим собою, втрачає здатність бачити найтонші моральні відтінки людської поведінки.

Принести людині радість і в цьому знайти свою власну радість — ось у чому труд душі, праця любові.

Дуже важко примусити себе говорити. Ще важче — примусити себе мовчати. А ще важче — примусити себе думати. Та найважче — це примусити себе почувати.

Бути мислителем — означає тонко, чутливо пізнавати, розуміти, відчувати світ і себе в навколишньому світі. Мислитель народжується в спілкуванні з природою, у праці, у творчості.

Ніде так відкрито не виявляється дрімуче невігластво, як у прагненні увійти без дозволу в палац чужого щастя, видивлятися і цікавитися, нерозумно втручатися в недоторканне.

Казка є тим різцем (її можна порівняти хіба що тільки з музикою), який відточує найтонші риси індивідуального мислення кожної дитини.

Батько — найрідніший, найдорожчий для дитини чоловік, в образі якого виявляється людська відповідальність за її прихід у світ, за кожний її крок і вчинок у житті.

Емоційний стан самоповаги панує там, де школа не тільки комора знань, з якої діти беруть і беруть, а й вулик, до якого вони несуть і несуть.

Дитина є дзеркалом родини; як у краплі відбивається сонце, так у дітях віддзеркалюється моральна чистота матері й батька.

Любити й виховувати — тільки в єдності цих двох понять і полягає творення людини — найскладніша й найрадісніша, найтяжча і найщасливіша праця.

Кохання, шлюб, дітонародження — найбільш горда і найбільш вразлива, найприхованіша і найвідкритіша для вразливості сфера людської свободи.

Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбство — джерело жорстокості.

У споконвічному прагненні до батьківства і материнства виявляється духовний, моральний порив, осягнутий людиною як вище щастя.

Ставши батьком чи матір'ю, людина, морально підготовлена до цього великого акту людського діяння, по-справжньому народжується.

Людина, яка не відчуває в дитинстві і ранній юності почуття вдячності до тих, хто її породив, поставив на ноги, яка нічим не виразила себе, щоб засвідчити свою вдячність,— перетворюється на бездушну, безсердечну істоту.

Кожна жінка — мати або майбутня мати. Вона по-своєму глибоко, по-своєму красиво переживає свою відповідальність за весь рід людський. Материнство робить жінку красивою і мудрою.

Справжня ж сутність кохання в тому, що воно — напружене духовне життя, найважча робота людського духу.

Справжній всебічний розвиток — це гармонія того, що людина дає суспільству, і того, що вона одержує, споживає.

Мудрість любові батька і матері до дітей, уміння любити так, щоб діти були вам безмежно віддані — навряд чи є щось складніше, мудріше і більш хвилююче в світі людського.

Найстрашніше горе — горе для сім'ї, горе для школи, горе для суспільства, — якщо молодій людині не хочеться знати! Небажання знати — це символічні залізні ґрати, якими людина закриває від себе безмежне небо, замість символічних потім можуть з'явитися справжні.

Починаючи говорити з батьками про їхніх дітей, ви мовби примушуєте їх подивитися в дзеркало.

Дитинство, дитячий світ — це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про гарне і погане, у них свої критерії краси...

Не можна позбавляти учня радощів духовного життя. Духовне життя дитини є повноцінним лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона — засушена квітка.

Тільки тоді, коли праця в дитинстві, отрочстві, ранній юності стає духовною потребою, коли гордість за самого себе, за своє ім'я, за честь своєї сім'ї має своїм корінням радість праці для людей, — лише за цієї умови в духовне життя юного громадянина входить найдорожче — рідна земля.

Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поряд з ним.

Не можна сміятися над старістю і старими людьми — це величезне блюзнірство; про старість треба говорити тільки з повагою; у світі є три речі, з яких ніколи не можна сміятися,— патріотизм, справжня любов до жінки і старість.

Ми приходимо в світ і спочатку буваємо маленькими дітьми для того, щоб, ставши дорослими, залишити свій слід на землі, прожити життя справжніми людьми.

Гідність — це мудра влада тримати себе в руках. Благородство твоєї людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне і що негідне.

Не можна залишати старшу рідну людину самотньою, особливо матір, якщо в неї немає нікого, крім тебе; в радісні свята ніколи не залишай її саму; ти сам — твоє слово, твоя посмішка, твоя присутність — буває, єдина радість її буття.

Примусити засоромитися — ось та чарівна паличка, якою повинен володіти кожний учитель. Я тисячу разів перекоаний, що ця чарівна паличка і є в руках батьків могутнім скіпетром владарювання над волею дітей.

Уміння засоромити і присоромити — велике мистецтво. Це, по суті, уміння звернутися до свідомості через найпотаємніші, найчутливіші куточки серця. Усвідомивши, людина здатна засоромитися.

Чим ближчий кінець людського життя, тим гостріше переживає людина горе своєї самотності.

Пам'ятай, що в житті людини настає такий період, коли ніякої іншої радості, крім радості людського спілкування, в неї вже не може бути.

Бережіть таємницю, яку довірила вам людина,— це одне з елементарних правил педагогіки, що стосується і виховання і самовиховання.

Навчити користуватися зброєю сміху — одна з найтонших і найскладніших речей у формуванні моральних, етичних, естетичних поглядів, переконань, уподобань.

Розвивати в дитини здатність сміятися, утверджувати почуття гумору — означає разом з тим зміцнювати її розумові сили і здібності, вчити тонко думати й мудро бачити світ.

Виставляти людину на осміяння взагалі аморально, а виставляти на загальний огляд сором людський — значить вразити в саме серце.

Культура материнської любові полягає в тому, щоб пробудити в сина, доньки глибоке відповідне почуття обов'язку, вдячності

Синівська і дочірня любов — почуття глибоко людське, воно не передається у спадок, а виробляється лише в процесі взаємного створення радощів, взаємних тривог і турбот, взаємних поступок і обмеження бажань

Чим сильніші, піднесеніші почуття, тим важливіше підтримувати і поглиблювати їх простою, буденною працею, інакше піднесення перетвориться в замилювання, а добрі наміри — у холостий постріл.

Наші слова перетворюються в пусто-порожню балаканину, будуть сприйматися як глум над ідеєю, якщо на словах буде одне, а в житті інше.

Без турбот про педагогічну культуру батьків неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання і виховання.

Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері й батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною,— це фундамент, основа всієї педагогічної теорії і практики.

Список використаної літератури

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості; Духовний світ школяра; Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський; [редкол.: Дзевєрін О. Г. (голова), Грищенко М. М., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. [та ін.]]. — Київ : Радянська школа, 1976. — 654 с.

2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 2. Формування комуністичних переконань молодого покоління; Як виховати справжню людину; Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська школа, 1976. — 670 с.

3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська школа, 1977. — 670 с.

4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 4. Павлиська середня школа; Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська школа, 1977. — 638 с.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 5. Статті / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська школа, 1977. — 639 с.

6. Сухомлинський В. О. Сердце віддаю дітям / Василь Сухомлинський; [Автор передмови О. В. Сухомлинська]. — Харків : Акта, 2012. — 537 с.

7. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания). Педагогическое наследие / Сост. О. В. Сухомлинская. — Москва : Педагогика, 1990. — 288 с.

8. Сухомлинский В. А. Трудные судьбы / В. А. Сухомлинский. — Москва : Знание, 1967. — 79 с.

9. Сухомлинский В. А. О воспитании / Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик. — Москва : Политиздат, 1975. — 272 с.

10. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська школа, 1978. — 263 с.

Зміст

Від укладача	3
Афоризми	7
Вчитель	9
Дитина. Дитинство	16
Отроцтво. Юність	20
Виховання.....	22
Навчання. Знання. Пізнання.....	32
Школа	40
Праця	42
Жінка. Мати	45
Краса. Естетика. Творчість.....	47
Людина. Почуття. Одвічні цінності	50
Моральність. Моральна культура.....	58
Почуття	61
Дружба	72
Любов. Кохання.....	74
Музика	77
Слово	80
Казка. Книга	82
Батьки. Сім'я.....	84
Трохи розлогіше (мудрі думки).....	87
Список використаної літератури.....	101

Науково-популярне видання

Серія

«Педагогічні републікації»

Випуск 5

Василь Сухомлинський

Афоризми

Укладач

Міхно Олександр Петрович

Науковий консультант

Сухомлинська Ольга Василівна

Комп'ютерний набір

Рудницька Тетяна Олександрівна

Комп'ютерна верстка

Гайдей Віктор Олександрович

Коректор

Бондаренко Вікторія Володимирівна

Дизайн обкладинки

Онищук Андрій Анатолійович

Підписано до друку .07.2018.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк.

Зам. № . Наклад 300 примірників.

Видавництво ТОВ «Спринт-Сервіс»

Свідоцтво: Серія ДК № 4365 від 17.07.2012

м. Київ-70, вул. Почайнинська, 28-б